

В. В. Надольська

ЕТНОЛОГІЯ

термінологічно-понятійний довідник

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Волинський національний університет імені Лесі Українки

В. В. Надольська

**Етнологія:
термінологічно-понятійний довідник**

Навчальний посібник
для студентів
вищих навчальних закладів

Видання 2-ге, виправлене

Рекомендовано Міністерством
освіти і науки України

Луцьк
2012

УДК 39 (038)

ББК 63.5я21

Н 17

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(лист № 1.4/18-Г-353 від 27.05.2009)

Рецензенти:

Борисенко В. К. – доктор історичних наук, професор кафедри етнології і краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Любовець О. М. – доктор історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.

Надольська В. В.

Н 17 **Етнологія:** термінологічно-понятійний довідник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – Вид 2-ге, виправл. / Валентина Василівна Надольська. – Луцьк : Вежа-Друк, 2012. – 228 с.

ISBN 978-966-2750-05-8

Довідник містить головні поняття й терміни етнологічної науки, які розкривають її вузлові проблеми: визначають місце етнології в системі гуманітарних наук, типологізацію та властивості етнічних спільнот й етнічних процесів, характеризують школи та напрями в етнології, джерела й методи етнологічних досліджень, соціальні та сімейно-шлюбні відносини народів світу, явища їх матеріальної й духовної культури. Матеріали доповнено низкою схем та короткою етнологічною характеристикою народів світу.

Для студентів гуманітарних факультетів університетів.

УДК 39 (038)

ББК 63.5я21

© Надольська В. В., 2012

© Гончарова В. О. (обкладинка), 2012

© Волинський національний університет
імені Лесі Українки, 2012

ISBN 978-966-2750-05-8

ПЕРЕДМОВА

Досвід, знання, культурний потенціал усього людства розподілені поміж тисячами народів й етнічних груп, які населяють нашу планету. Загальнолюдська скарбниця знань, форм господарської діяльності та освоєння природного середовища, духовності й культури увібрала в себе все розмаїття досягнень етнічних спільнот світу. Своєрідність національних культур, історичні процеси формування та розвитку етносів у цілому вивчає наука етнологія.

Кожна наука починається із зібрання й систематизації інформації. І вже на цьому етапі виникають концепції та теорії, формулюються закономірності й закони, уводяться в науковий обіг спеціальні терміни та поняття. Не є винятком у цьому випадку й етнологія, розробка теоретичних засад якої розпочалася ще із середини XIX ст. І вже в сучасних умовах науковці-етнологи активно використовують у своїх дослідженнях численний понятійно-категоріальний апарат, до якого звертаються також інші суспільні науки.

Увазі читача пропонуються основні загальнонаукові, соціонормативні поняття й терміни етнології. Вони розкривають багатоаспектність етнологічних досліджень, їх методика, взаємозв'язок із гуманітарними й природничими науками; основи базових етнологічних класифікацій народів світу; особливості вияву трансформаційних та еволюційних етнічних процесів; сутність основних наукових підходів до проблеми етнічності. Визначаються терміни з області соціального життя, сімейно-шлюбних відносин, матеріальної й духовної культури.

У книзі розглядаються питання розуміння культури як специфічного способу людської діяльності, включаючи і її результати, створені в процесі колективної праці всіма народами світу. Значна увага приділяється характеристиці окремих елементів матеріальної та духовної культури етносів, уживаних в етнології класифікацій землеробства, скотарства, житла, одягу тощо.

Читачам запропоновано й у доступній формі пояснено значення найбільш уживаних слів, які яскраво характеризують традиції різних регіонів та країн. Підібрані тематично, вони розкривають загальне й специфічне у вияві таких елементів матеріальної культури народів, як господарство, знаряддя праці та зброя, засоби транспорту й зв'язку, поселення та житло, одяг, їжа. Окремо визначаються терміни зі сфери духовного життя. Уміщені тут статті присвячені системі релігійних

уявлень та вірувань, усній, музичній народній творчості, театральному й танцювальному мистецтву, писемним традиціям.

Довідник не претендує на вичерпність, підбір понять до нього здійснено відповідно до вимог програми нормативного курсу "Етнологія", рекомендованої Міністерством освіти і науки України, з урахуванням змісту фактичного матеріалу підручників та посібників.

Теоретичною основою й методичним орієнтиром під час складання довідника стала вітчизняна та зарубіжна наукова й довідкова література. Словник розрахований, передусім, на студентську аудиторію, але може бути корисним і вченим, педагогам, широкому колу читачів, котрі цікавляться етнонаціональними питаннями.

I. ЕТНОЛОГІЯ ЯК СИСТЕМА

Аграрна етнологія – галузь народознавчої науки, що вивчає етнологічні аспекти народного сільськогосподарського досвіду, традиційного землеробства й тваринництва, предмети матеріальної народної культури, а також історично сформовані трудові навички ведення землеробського та тваринницького господарства в різних народів, аграрний календар, обряди й звичаї, пов'язані з господарською діяльністю.

Економічна етнологія – наукова дисципліна, що сформувалася на межі етнології та економічної теорії й вивчає виробничі відносини первісних та соціально не структурованих суспільств, економіку селянської общини. На Заході отримала назву економічної антропології.

Етнічна антропологія – розділ фізичної антропології, що вивчає географічні варіації морфологічних, фізіологічних і біохімічних показників людського організму, еволюцію расових ознак у часі, процеси міжрасової метисації, проблеми походження етносів у зв'язку з процесами расогенезу (походження рас). Головними об'єктами досліджень етнічної антропології є ареальні спільності людей (популяції), що відрізняються за морфологічними ознаками. Етнічна антропологія тісно пов'язана з історичною проблематикою й робить значний внесок у розробку питань етногенезу.

Етнічна демографія – сформована на межі етнології та демографії наукова дисципліна, що вивчає особливості відновлення етносів із використанням методів демографічної науки.

Етнічна екологія – наукова дисципліна, сформована на перетині етнології, соціальної екології, що вивчає вплив соціальних чинників на формування етнопопуляційних груп, специфіки культури як основного засобу позабіологічної адаптації до середовища проживання, значення господарської діяльності в життєзабезпеченні людських колективів та в їх усе зростаючому трансформаційному впливі на природу.

Етнічна номадологія (від грец. *кочівники*) – галузь історико-етнографічної науки, яка вивчає особливості соціального устрою кочових і напівкочових народів світу. Специфіка господарсько-куль-

турного типу скотарства визначила особливий соціальний устрій кочівників та систему правових відносин із їх загальним правом на землю й невизнанням кордонів. Цей напрям етнографії є актуальним й у наш час, оскільки сьогодні у світі нараховується близько 15 млн кочівників і напівкочівників (Афганістан, Пакистан, Туреччина, Алжир та ін. країни).

Етнічна статистика – розділ статистики населення, який веде облік чисельності етнічних груп та аналізує показники їх природного руху (народжуваність, смертність, шлюбність тощо) і міграції.

Етноархеологія – міждисциплінарний напрям, який вивчає етногенетичні процеси на традиційному археологічному матеріалі.

Етноботаніка – міждисциплінарний напрям, що вивчає взаємозв'язок виробничого колективу з рослинною частиною екосистеми. При цьому звертається увага на етнічні відмінності в історично освоєних екосистемах, на підтримку колективом екологічної рівноваги, інтродукцію рослин (уключаючи доместикацію й появу рослин-супутників), адаптацію рослинності у сфери матеріального та духовного життя; відображення цих процесів у мові символів, поетичному словнику, в етнопсихологічних особливостях сприйняття світу.

Етногеографія – міждисциплінарний напрям, що вивчає географічне розташування народів, їх чисельність, особливості територіальної взаємодії з іншими етносами в тісному взаємозв'язку із соціально-економічними, політичними, природними й іншими чинниками. При цьому враховуються характер розселення (осілий чи кочовий), форми та типи поселень, рівень освоєння території, характер і рівень територіальних змішувань у міській та сільській місцевостях. Етногеографія досліджує взаємодію між етнічними спільностями й географічним середовищем в історичному плані.

Етнографія (від грец. *народ* і *пису*) – наука, яка вивчає культурно-побутові особливості народів світу, проблеми їх походження, розселення, історичних взаємин між народами. Термін “етнографія” в 1607 р. уперше вжив німецький письменник Зоммер. Як описова наука про народи етнографія багато в чому збігається з етнологією.

Етнодемографія – міждисциплінарний напрям, що вивчає особливості природного відтворення етносів і динаміку їх чисельності. Етнодемографія ґрунтується переважно на матеріалах етнічної статистики.

Етноекологія – наукова дисципліна, яка вивчає особливості традиційних систем життєзабезпечення етнічних спільностей у при-

родних і соціальних умовах їх проживання; використання етносами природного середовища та їх вплив на нього.

Етнотологія – міждисциплінарний напрям, що вивчає особливості взаємодії окремих етнічних спільностей зі світом тварин у двох аспектах: як вони формуються практично та як вони відображаються в духовному світі людей.

Етнолінгвістика – міждисциплінарний напрям, що вивчає взаємодію мовних, етнокультурних та етнопсихологічних чинників у функціонуванні й еволюції мови, визначає місце мови в етнічній культурі, суспільстві, окремих етносоціальних групах.

Етнологічне музезнавство – допоміжна етнологічна дисципліна, що займається розробкою принципів збирання й комплектування етнографічних колекцій музейного експонування, способів їх наукової документації, теорією музейної справи, типологією та історією етнографічних музеїв і музейних експозицій.

Етнологічне релігієзнавство – галузь загальної етнології, що вивчає походження та ранні форми релігії, релігійне життя первісного й соціально структурованих суспільств.

Етнологія (від грец. *народ і наука*) – галузь гуманітарних наук, що вивчає етноси, їхнє походження, етнічну історію, традиційно-побутову культуру, характер міжетнічних взаємин. Термін “етнологія” у науковий обіг увів у 1784 р. А. Шаван; своїм поширенням він зобов’язаний В. Едвардсу й А. М. Амперу (кінець 20-х – 30-ті рр. XIX ст.), останній визначив місце етнології серед гуманітарних наук.

Етномистецтвознавство – міждисциплінарний напрям, що вивчає етнічну специфіку художньої культури окремих народів, народне (традиційно-побутове) мистецтво різних етносів, його генезу, закономірності розвитку, походження, взаємозв’язок народного мистецтва з професійним, способи збереження та експонування витворів народного мистецтва в етнографічних музеях, використання народного мистецтва як джерела вивчення етнічної історії.

Етномузикологія – міждисциплінарний напрям, що фіксує, систематизує, досліджує народну музику, вивчає традиційні усні музичні культури. У ньому інтегруються всі аспекти вивчення народної музики – музикознавчий, акустичний, фольклористичний, етнографічний, соціологічний, психологічний і культурологічний.

Етніміка – розділ науки про імена (ономастики), що вивчає походження й функціонування етнімів (назв етнічних спільностей). Етніміка досліджує історію етнімів, їх використання, поширення та сучасний стан.

Етносеміотика – окрема дисципліна, що вивчає етнічну специфіку знакових систем. Знакові засоби культури виконують, як правило, сигніфікативну й комунікативну функції, що набувають особливого значення для кожного етносу, оскільки забезпечують інформаційні зв'язки – специфічний спосіб передавання етнокультурної інформації.

Етнопедagogіка – міждисциплінарна галузь знань, що займається порівняльним вивченням традиційної народної педагогіки, способів виховання дітей і самого світу дитинства. Етнопедagogіка має велике прикладне значення, допомагаючи адаптувати сучасні методи виховання й навчання до специфічних особливостей традиційної культури народів, а також зберігати та використовувати методи народної педагогіки.

Етнополітологія – міждисциплінарний напрям, що вивчає етнічні спільності як політичні сили, що беруть участь у суспільно-політичному житті в цілому й особливо в політичній боротьбі, а також державну політику стосовно цих суспільних сил, оформлену в певних правових актах.

Етнопсихологія – міждисциплінарна галузь знань, що вивчає етнічні особливості психіки людей, національний характер, закономірності функціонування та функції національної самосвідомості, етнічних стереотипів.

Етносоціологія – міждисциплінарний напрям, що вивчає етнічну варіативність соціальних процесів, соціальну зумовленість і соціальну різноманітність функціонування етнічних рис культури й побуту.

Історична етнологія – галузь народознавчої науки, що вивчає походження й формування окремих етносів, етнічну історію, генезу та історію традиційних форм народного побуту й культури етносів, етнологію зниклих етносів, формування та еволюцію господарсько-культурних типів й історико-етнографічних областей.

Когнітивна етнологія (від латин. *знання, пізнання*) – напрям в етнології, який вивчає особливості пізнавальних здібностей у різних народів й етнічних груп. Об'єктом її дослідження є “тексти” в найширшому розумінні цього слова, тобто будь-які інформаційні джерела, створені в процесі людської діяльності. Когнітивна етнологія відіграє важливу роль у зарубіжній культурній антропології.

Культурна антропологія – 1) у широкому значенні – наукова галузь, що вивчає закономірності формування людської культури;

2) у вузькому значенні – це наукові дослідження, присвячені вивченню загальних проблем культурного розвитку людства, побудовані на матеріалах комплексу гуманітарних дисциплін. Розвивається переважно у США, де культурна антропологія є складовою частиною “загальної науки про людину” поряд із фізичною антропологією, археологією, історичним мовознавством. Пріоритетом культурної антропології є вивчення духовних цінностей культури, значно менша увага приділяється матеріальним артефактам.

Науковий напрям – напрям у вивченні явищ і процесів, який передбачає, що їх дослідження та розуміння досягаються за допомогою систематичного використання відповідної чітко окресленої наукової методології.

Нормативна етнологія – галузь народознавчої науки, що вивчає етнокультурні особливості соціальних норм (право й мораль) у їх історичному розвитку.

Палеоетнологія – розділ історичної етнології, що вивчає зниклі етноси, переважно давніх епох і середньовіччя (наприклад скіфи, хозари, етруски та ін.). В окремих випадках палеоетнологія вивчає етнологію народів, які зникли порівняно недавно (наприклад тасманійці).

Польова етнографія – дослідження, які ведуться серед народів, із метою зібрання початкових етнографічних даних про окремі структурні компоненти традиційно-побутової культури та їх функціонування як певної системи.

Потестарна етнологія – напрям у етнології, що досліджує організацію влади в первісному суспільстві.

Прикладна етнологія (адміністративна антропологія) – напрям у етнології, що вивчає можливості використання вже відомих етнологічних знань; розробляє спеціальні методи для розв’язання конкретних практичних завдань. Термін “прикладна етнологія” був уведений у 1891 р. Д. Бринтоном. Як особлива галузь прикладна етнологія почала формуватися в 30-ті й склалася в 40-ві рр. XX ст. Особливого розвитку прикладна етнологія набула в 40–50-х рр. XX ст. у США.

Психологічна антропологія – напрям в американській культурній антропології, предметом якого є порівняльне дослідження різних культур, їх структури й законів функціонування з погляду їх впливу на людську особистість. У сучасних умовах провідною областю

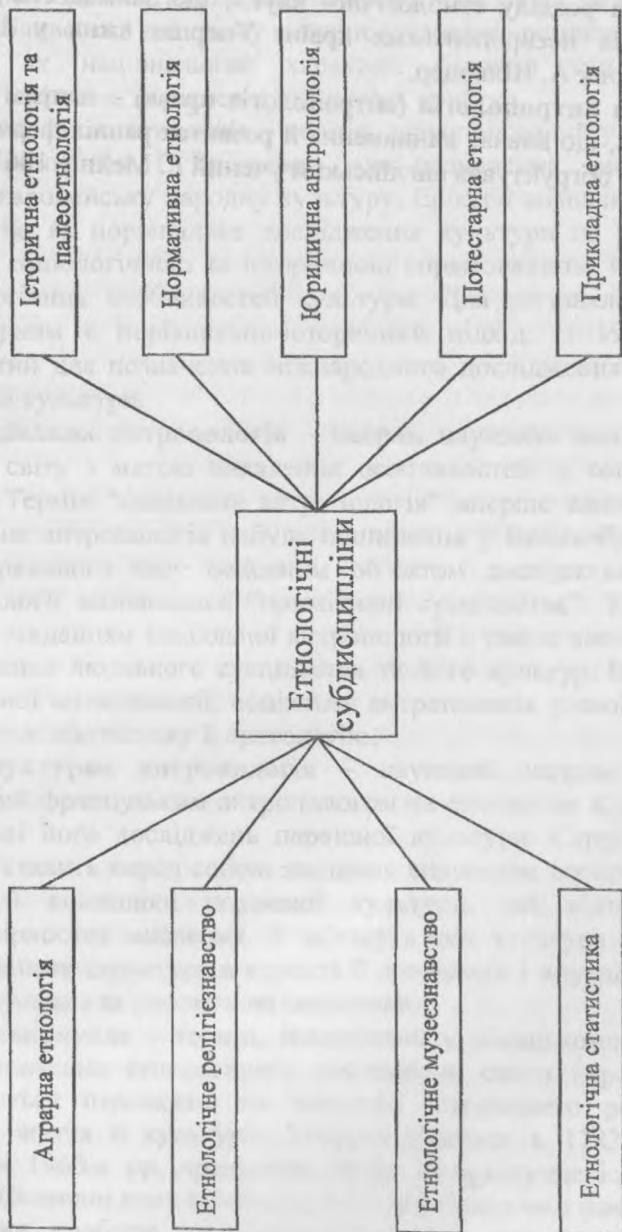

Схема 1.1

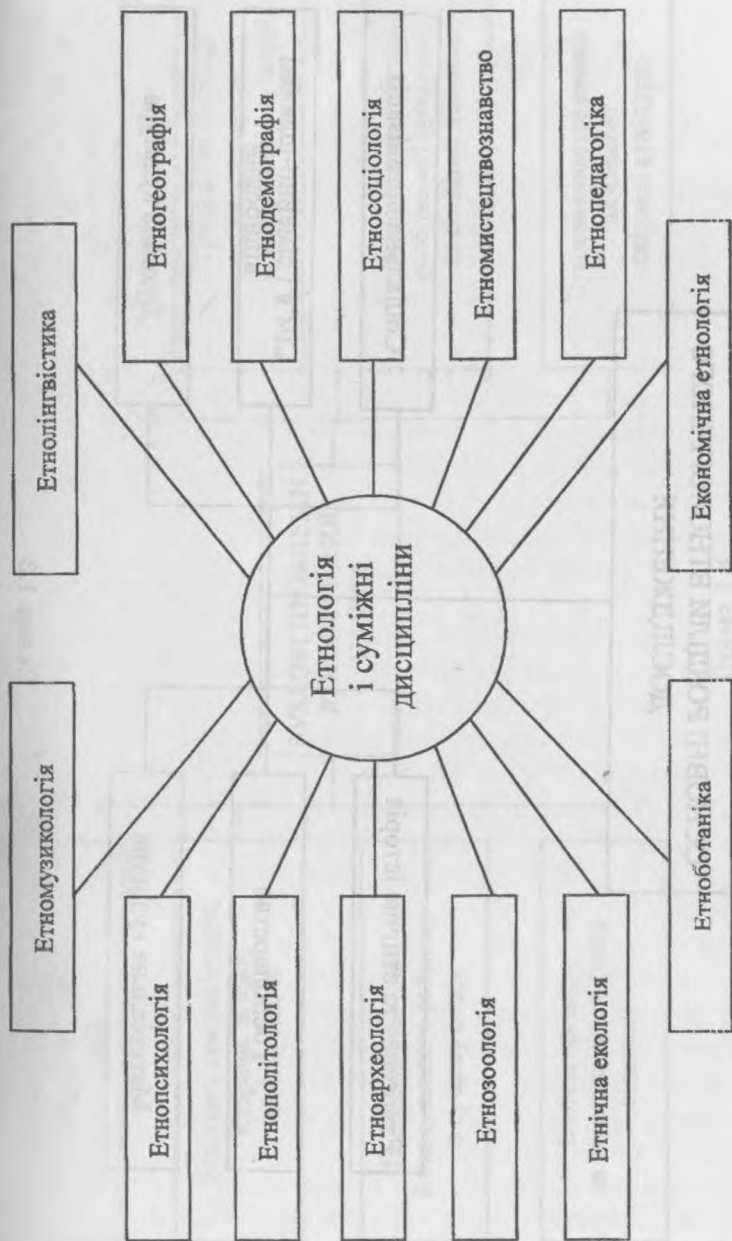

Схема 1.2

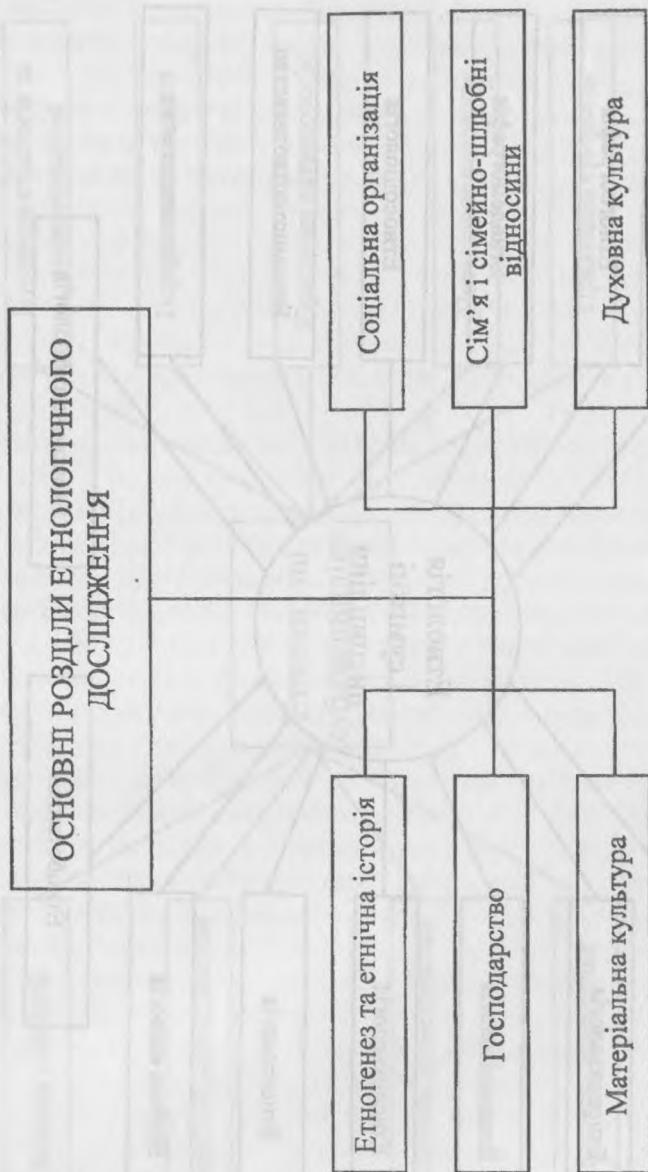

Схема 1.3

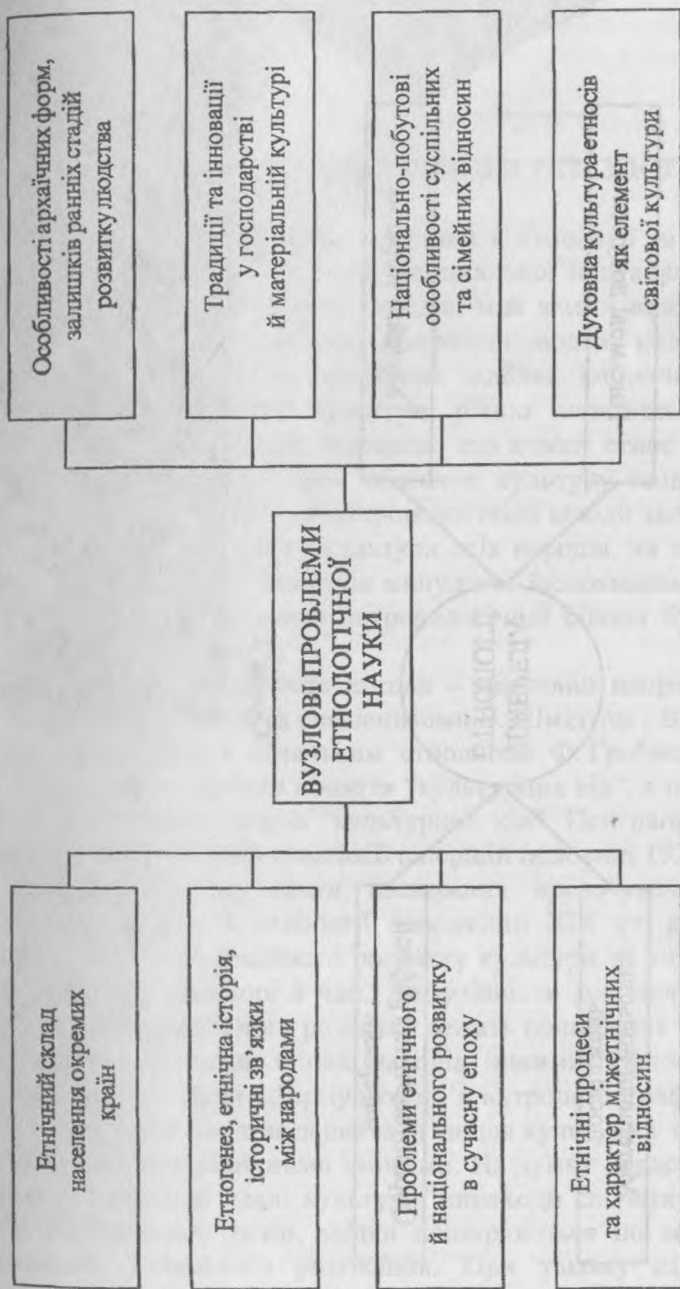

Схема 1.4